

FÁBRI ISTVÁN

Magyar nyelvű felsőoktatás és tudományosság a Kárpát-medencében

A kisebbségi oktatás, illetve tudományművelés és a szakmai presztízs összefüggései

*Bevezetés*¹

Az utóbbi évtized a határon túli magyar nyelvű felsőoktatási szférában is jelentős változások, kísérletek időszakát jelenti: új intézmények alapítása, egyes állami nyelvű egyetemeken és főiskolákon magyar nyelvű tagozatok beindítása, magyarországi székhelyű felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatainak megjelenése, az évtized végén pedig magyar nyelvű egyetemek létrehozásának kezdeményezése. Az intézményi szintű kísérletekkel párhuzamosan, és természetesen azoktól közel sem függetlenül,

1 A kutatást a Márton Áron Szakkollégium koordinálta. További magyarországi közreműködő intézetek: Magyar Tudományos Akadémia Nemzeti-Etnikai Kisebbségkutató Intézete, TLA–Közép–Európai Tanulmányok Központja, JELTÁRS Jelenkor Társadalomkutató Műhely. A felsőoktatási és tudományos intézmények körében végzett adatgyűjtést és mélyinterjúzást magyarországi és határon túli magyar szociológusok, doktoranduszok és egyetemisták végezték. A közoktatási intézmények felmérése során a következő intézmények és szervezetek munkatársai működtek közre: Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége (Románia), Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége (Szlovákia), Nemzeti Dokumentációs Központ (Szlovákia), Kárpátaljai Magyar Pedagógusok Szövetsége (Ukrajna), Vajdasági Magyar Pedagógusok Szövetsége (Jugoszlávia), Vajdasági Módszertani Központ (Jugoszlávia), Horvátországi Magyar Pedagógusok Szövetsége (Horvátország), Lendvai Ifjak Egyesülete (Szlovénia), Burgenlandi Magyarok Népfőiskolája. A kutatást az Apáczai Közalapítvány támogatta.

folyamatosan kiépült a szomszédos országok magyar nyelvű felsőoktatási intézményhálózatának – közvetlen vagy közvetetett – támogatását célzó, magyarországi és határon túli alapítványi (közalapítványi) rendszer. Mindezek a folyamatok egy lényegesen átalakult politikai mezőben és az érintett közép-kelet-európai országok (Ausztria kivételével) különböző ütemű, ám mindenféleképpen jelentősnek tekinthető gazdasági szerkezetváltozásai mellett zajlottak, illetve zajlanak le. És ha ezenkívül még figyelembe vesszük, hogy maga az európai felsőoktatás, és benne a közép-kelet-európai országok felsőoktatása (bár ez utóbbi igen komoly fáziseltolódással) szintén lényeges változásokon ment, illetve meggy keresztül, akkor nyilvánvaló lesz, hogy a határon túli magyar nyelvű felsőoktatással összefüggő folyamatok tanulmányozásához igen sokszempontú, összetett elemzésekre van szükség.

Az erre irányuló kutatómunkák alapját kell, hogy képezze maguknak az érintett intézményeknek a szisztematikus számbavétele. Több magyarországi és határon túli magyar kutatóműhely és szakmai szervezet közreműködésének eredményeként 2001 tavaszára létrejött a szomszédos országok magyar közoktatási, felsőoktatási és tudományos intézményeinek egységes adatbázisa. A többelemű kutatási program keretében lebonyolított adatgyűjtés az intézmények szakmai tevékenysége, oktatói/kutatói és hallgatói/diák létszáma, infrastruktúrája és gazdálkodása legfontosabb paramétereinek feltérképezését tűzte ki célul. Az intézménytípusonként egységes szempontú felmérés lehetőséget ad arra, hogy a legfontosabb jellemzők mentén megrajzolhassuk a határon túli magyar oktatási és tudományos intézményhálózat többelemű és különböző „léptékű” térképét. Természetesen közel sem beszélhetünk egységes intézményhálózatról, hiszen a magyar nyelvű oktatás és tudományosság a szomszédos országok sok esetben igen eltérő törvényi szabályozási keretei között, országonként, illetve régióként más és más intézménytörténeti folyamatok eredményeképpen és jelentősen különböző kulturális hagyományokba ágyazódva van jelen a térségben. Éppen ezért van nagy jelentősége annak, hogy a szóban forgó adatgyűjtés egységes szempontrendszer szerint kísérelje meg leírni az érintett intézményi szférát.

A magyar nyelvű képzést (is) folytató oktatási intézmények és magyar tudományos intézetek, kutatóműhelyek száma a Magyarországgal szomszédos országokban (2001. december)

	Ausztria	Horvátország	Jugoszlávia	Románia	Szlovákia	Szlovénia	Ukrajna	összesen
közoktatási intézmények*	4	3	94	1013	344	5	104	1567
felsőoktatási intézmények	1	2	12	39	14	1	3	72
tudományos intézmények	1	1	12	22	16	1	5	58
összesen	6	6	118	1074	374	7	112	1697

* *Elemi (1-4 osztály), általános és középiskolák együitt.*

Forrás: A Kárpát-medence magyar oktatási és tudományos intézményeinek adatbázisa.

Az adatbázisban szereplő több mint másfélezer általános- és középiskola, főiskola, egyetem (pontosabban egyetemi kar és tanszék), kutatóműhely egy régióként és intézménytípusonként jelentősen tagolt intézményi struktúrát alkot. Ennek az intézményi struktúrának a részletes elemzésére itt most nincs mód, de jelen tanulmány témája megköveteli, hogy a felsőoktatási és tudományos intézményhálózat legfontosabb elemeit, és ezzel mintegy az adatgyűjtés alapelveit vázlatosan ismertessük. Az adatgyűjtés alapelveire felsőoktatási intézmények besorolása, vagyis azok magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási intézménnyé történő „minősítése” két alapvető jellemző együttes meglétét feltételezi: a magyar nyelven folyó képzést és a felsőoktatási intézményi jelleget. Olyan felsőoktatási intézményeket tekintünk a határon túli magyar felsőoktatás részének, amelyekben a magyar nyelvű képzés eredményeként kapott oklevelet, diplomát az adott országban hivatalos felsőfokú végzettségnek ismer-

rik el, illetve a képzés állami elismertetése (akkreditálása) folyamatban van. Ezen kategorizálás alapján a következő intézménytípusokkal találkozhatunk:

- 1. teljes egészében magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények (pl. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola – Beregszász, illetve ide tartoznak a magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai is)
- 2. párhuzamosan magyar nyelvű képzést is folytató felsőoktatási intézmények (pl. Babeş-Bolyai Tudományegyetem magyar tagozattal, „vonallal” rendelkező karai – Kolozsvár)
- 3. magyar irodalmi és nyelvi, illetve hungarológiai tanszékek (pl. Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék)

A magyar tudományos intézmények, kutatóműhelyek esetében is két jellemző együttes megléte szükséges: a magyar nyelvű tudományművelés és az intézményesülés. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy mind a felsőoktatási intézmények, mind a tudományos intézmények, kutatóműhelyek vonatkozásában – az intézményesülés általános követelménye okán – nem tekintettük elegendő feltételnek több magyar nemzetiségű (vagy éppen egyénileg magyar nyelvű tudományosságot művelő) oktató, illetve kutató együttes jelenlétét egy oktatási vagy tudományos intézményben. Ennek értelmében ha pl. egy felsőoktatási intézményben mégoly sok magyar nemzetiségű tanár oktat, illetve számos diák vesz részt a (nem magyarnyelven folyó) képzésben, a szóban forgó intézmény akkor sem képezi részét a magyar felsőoktatási intézményhálózatnak; ehhez hasonlóan, ha egy tudományos kutatóintézetnek több magyar nemzetiségű kutatója, tudósa van, mindaddig nem tekinthető magyar tudományos intézetnek, amíg szervezett – akár az intézményen belül – és intézményesült formában nem folytatnak magyar nyelvű kutatásokat, nem jelentetnek meg magyar nyelvű szakmai publikációkat. Mindezek figyelembevételével a tudományos intézmények esetében az alábbi típusokat különíthetjük el:

1. önálló magyar tudományos intézmény, kutatóműhely (pl. Fórum Társadalomtudományi Intézet – Galánta)
2. felsőoktatási intézményhez kapcsolódó magyar kutatóműhely (pl. Max Weber Társadalomkutató Központ – Kolozsvár)
3. magyar szakmai szervezet, egyesület, tudományos ismeretterjesztő társulat (pl. Magyarországtudató Tudományos Társaság – Szabadka)

4. jelentősebb tudományos tevékenységet folytató magyar múzeum, könyvtár, közművelődési intézmény (pl. Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet – Lendva)

Az intézmények fenti kategorizálása mellett természetesen más jellegű tipológiáknak is létjogosultsága van attól függően, hogy egy adott vizsgálat milyen szempontból kívánja meg leírni az érintett intézményi szférát. Az adatok lehetővé teszik pl. a fenntartó, a tulajdonos vagy az alapító szerinti csoportosítást is.²

E rövid „módszertani” kitérő után kanyarodjunk vissza bevezető gondolatainkhoz. A határon túli magyar nyelvű felsőoktatási szférában zajló folyamatok természetesen közel sem függetlenek az európai felsőoktatást jellemző átalakulásoktól. A „felsőoktatás expanziója”, a felsőfokú képzésnek az „eltömegesedése”, majd „általánossá” válása, a felhasználói szféra (a gazdaság) és az oktatás egyre sokrétűbb kapcsolatrendszerének a kialakulása, új képzési formák (elsősorban a távoktatás) térhódítása (*Ladányi, 1996.*), magán felsőoktatási intézmények megjelenése (különösen Romániában – ld. *Papp, 1998 és Erdei-Papp, 2001.*) stb. ugyan még országonként, illetve régióként jelentősen eltérő mértékben, de már éreztetik hatásukat a kelet-közép-európai térség országaiban is. Bizonyos esetekben pedig ezek a folyamatok, jelenségek éppen a magyarországi intézményeken keresztül „közvetítődnék” a magyarlakta régiók felé – legnyilvánvalóbb módon a magyarországi főiskolák és egyetemek kihelyezett tagozatainak megjelenésével. A szomszédos országok magyar nyelvű képzést folytató intézményeinek ugyanakkor – amellett, hogy a magyar nyelv és kultúra, a magyar nyelvű tudományosság ápolása is általában deklarált célként, egyfajta felvállalt küldetesként jelenik meg – még egy további elvárásrendszernek kell megfelelniük: a térség „öshonos kisebbségeinek” (*Välimaa, 2000.*) meghatározó oktatási és tudományos intézményeiként ki kell elégíteniük a magyar nyelvű képzés iránti társadalmi igényeket, biztosítaniuk kell a közoktatási intézmények pedagógus utánpótlását és megfelelő szintű szakembereket kell képezniük a magyar tudományos és kulturális élet

2 Érdemes összevetni a fentebb leírt kategorizálást a Magyar Tudományos Akadémia „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottságának állásfoglalásával, amely a „magyar tudományos műhelyek” körét az adatgyűjtés során általunk használt definíciónál némiképp szélesebben értelmezi. A külföldi magyar tudományosság ügyét „gondozó”, több tudományos szervezési elemből álló akadémiai program egyrészt a magyar tudományos műhelyek közé a folyóirat szerkesztőségeket is beleérti, másrészt a nem magyar nyelvű tudományosságnak is helyet biztosít a „magyar tárgyú kutatások” fogalmának beemelésével (Berényi, 2000.).

számos szereplője (közművelődési intézmények, média, kutatói-tudományos intézmények és szervezetek stb.) számára.

Az intézményhálózat konkrét adatsorokra épülő elemzése vagy éppen a hivatalos intézményfejlesztési elképzelések tanulmányozása során sem tekinthetünk el azonban attól, hogy – mintegy a szociológiai vizsgálatok „puhább” változóiként – feltérképezzük az érintett szféra intézményeinek társadalmi beágyazottságát, a szakmai reputációt meghatározó tényezőket, illetve mindezekkel összefüggésben az intézmények oktatóinak, kutatóinak és hallgatóinak a vizsgált problémakörrel kapcsolatos egyéni attitűdjeit. A kutatási program keretében lehetőségünk nyílt arra, hogy a szomszédos országokban működő, magyar nyelvű képzést folytató egyetemek és főiskolák, továbbá a magyar tudományos intézmények vezetőinek³ körében összehasonlító mélyinterjú vizsgálatot folytassunk. Mivel minden egyes régióban és intézménytípusban sikerült megfelelő számú interjú készítenünk (összesen hetvenegy), így átfogó képet kaphattunk a vizsgált problémakörök országonként, illetve felsőoktatási-tudományos intézménytípusonként eltérő, specifikus megjelenéséről. A vizsgálat során az intézmények legfontosabb funkciójáról, felvállalt küldetéséről, szakmai elismertségéről és beágyaztságáról, az intézményi önállóságról, a magyarországi kapcsolattartás jellemzőiről, a jövőre vonatkozó intézményfejlesztési elképzelésekről és stratégiákról és az infrastruktúrális- gazdasági problémákról kérdeztük az intézmények vezetőit. Tervezési korlátok miatt jelen tanulmányban csak a korábban jelzett problémakörrel, az intézmények szakmai presztízsével, elismertségével és társadalmi beágyazottságával kapcsolatos kutatási eredmények ismertetésére és vázlatos elemzésére kerül sor. Ezzel összefüggésben ugyanakkor röviden kitérünk azokra a kérdésekre is, amelyek a kisebbségi nyelvű oktatás és tudományművelés és az intézményi autonómia kapcsolatának a szakmai reputáció vonatkozásában releváns összefüggéseit érintik. A magyar nyelvű felsőoktatás és tudományművelés sokrétű összekapcsolódása, illetve kölcsönös egymásrautaltsága is indokolta a felsőoktatási és tudományos intézmények együttes vizsgálatát, ezért az alábbiakban mindkét intézménycsoport vezetői körében készült interjúk elemzésére kitérünk.

3 Amennyiben olyan intézmény, szervezet került a mintába, amelynek nem magyar oktató/pedagógus, illetve kutató az első számú vezetője (igazgató, elnök stb.), abban az esetben az adott intézmény vagy szervezet legmagasabb beosztásban lévő magyar tagjával (igazgatóhelyettes, dékánhelyettes, „magyar tagozat-vonal” megbízott vezetője, elnökhelyettes stb.) készítettük el az interjút.

Szakmai presztízs és intézményi vonzerő

Egy felsőoktatási vagy tudományos intézmény szakmai megítéléséről, az ország vagy a nemzetközi oktatási-tudományos szférában kivívott szakmai presztízséről ugyan feltehetőleg maguk az intézményvezetők rendelkezhetnek a legtöbb információval, ám egyben természetesen ők azok, akik esetében a legkevésbé számíthatunk egyetemük, főiskolájuk, tanszékük, kutatóműhelyük „objektív” rangsorolására. A személyes életút elbeszéléséhez hasonlóan ebben az esetben is valójában saját intézményvezetői – sok esetben intézményalapítói – tevékenységüket értékelték (közvetlenül vagy közvetve), így feltételezhető volt, hogy a véleményalkotás egy többé-kevésbé koherens önbemutatói stratégia részét (is) képezi. Az interjúszituációk során a kérdezettek részéről kialakított „homlokzaton” (*Goffmann, 1981.*) ily módon egy olyan felsőoktatási-tudományos presztízsrangsor „olvasható”, amelynek összeállítói maguk a minősített intézményi szereplők elsőszámú képviselői. Feltételeztük, hogy az így kialakított szakmai rangsorban általában igen előkelő helyre kerülnek a vizsgált intézmények. Ezen hipotézisünket nem csak a vizsgálatba bevont interjúalanyok felsőoktatási, illetve tudományos intézményvezetői pozíciójából adódóan megfogalmazódó, várhatóan pozitív „önértékelésre”, olykor egyfajta önismerésére alapoztuk, hanem arra a gyakran tapasztalt jelenségre is, miszerint a kisebbségben lévő csoportok – és ez a felsőoktatási és tudományos szférában talán még nagyobb hangsúllyal merül fel – a nemzeti identitástudat megerősítésének részeként erős késztetést éreznek a többségi, illetve általában a többi nemzethez képest is nagyobb szellemi potenciál (teljesítmény) bizonyítására, felmutatására (*Bibó, 1986.*).

Mindezek ismeretében az adott oktatói és tudományos közösség teljesítményének viszonylag részletes jellemzése alapján megfogalmazódó minősítések mellett legalább ennyire relevánsnak tartottuk azoknak az értékelési szempontoknak a vizsgálatát, amelyek a konkrét véleményalkotás rendszerező elemeit jelentik a válaszadóknál. Az interjúk során általában igen egyértelműen kirajzolódott az értékelési szempontoknak az a három típusa, amelyet az intézményvezetők figyelembe vettek. Ebben a tekintetben várakozásunknak megfelelően a tudományos és a felsőoktatási intézmények vezetői esetében is az adott tudományos diszciplína művelését űző szakmai körök részéről (feltételezett) minősítés volt a meghatározó értékelési szempont (1). Ez utóbbiak önértékelésében viszont több alkalommal megjelennek egyrészt a „felhasználói szféra”, vagyis a gazdaság és (elsősorban) a közoktatási

intézményhálózat, illetve ezzel összefüggésben a munkaerőpiac visszajelzései (2), másrészt a felsőoktatási képzési szolgáltatást igénybevevő kör, vagyis a hallgatók elvárásai (3) is. Második hipotézisünkben feltételeztük, hogy egyrészt az értékelési szempontok fontossága, másrészt az azok alapján megfogalmazódó minősítések esetében különbségeket lehet majd kimutatni mind a vizsgálatba bevont egyes országok (régiók), mind a tudomány- és képzési terület specifikumai mentén.

1. A szakmai elismertség vonatkoztatási pontjai

Az interjúkérdésekre adott válaszadás során azt tapasztaltuk, hogy az első értékelési szempont esetében egyúttal viszonylag egyértelműen kijelölésre került az a szakmai-tudományos közösség, amelyet egyfajta mércének, általános vonatkoztatási pontnak tekint az adott egyetemi-főiskolai intézmény, illetve tudományos kutató műhely. A szakmai presztízs „mérceje” így a következők szerint változik a különböző intézményeknél:

- a) általában a magyar nyelvű tudományosság és felsőoktatás*
- b) az adott ország tudományos élete és felsőoktatási képzése*
- c) a nemzetközi tudományosság és felsőoktatási képzés*
- d) két vagy három vonatkoztatási pont együttes jelenléte (az előzőek keveréke)*

Mint ahogy az alábbiakban majd látni fogjuk, a felsőoktatási intézmények képzési színvonalát, illetve az ott folyó kutatói munkát és a tudományos intézmények szakmai teljesítményét sok esetben nem egy, hanem két-három vonatkoztatási szempont szerint mutatják be az intézményvezetők. Ennek ellenére mégis fontosnak tartottuk az intézmények ilyen jellegű tipizálását, mivel azt tapasztaltuk, hogy a határon túli magyar felsőoktatási és tudományos intézmények egy jelentős része viszonylag egyértelműen megkülönböztethető aszerint, hogy a szakmai önértékeléskor melyik vonatkoztatási pont mutatkozik nála dominánsnak. Ezért csak azokat az intézményeket soroltuk a d) kategóriába, ahol megközelítőleg hasonló súllyal van jelen két vagy három vonatkoztatási pont.

Anélkül, hogy részletesen elemeznénk a vizsgált intézmények alaptervekenysége, illetve szakmai önmeghatározása („küldetése”) és az adott területen kivívott szakmai presztízse közötti viszonyrendszert, mindössze néhány trendre hívnánk fel a figyelmet. Egyik oldalról a meghatározott szakmai, infrastrukturális és személyi feltételek (legalábbis Kelet-Közép-Európában), másik oldalról a tudatosan felvállalt szakmai küldetés sok esetben eleve kijelö-

lik a kisebbségi nyelvű tudományművelés és felsőoktatási képzés szakmai vonatkoztatási pontjait, amelyek egyúttal gyakran viszonylag szűk határokat jelentenek. Ebből adódóan egyrészt a kiségiók (Muravidék, Horvátország magyarlakta részei, Burgenland) és Kárpátalja – eleve kevészámú – felsőoktatási intézményében (főiskola, egyetemi tanszék) és tudományos kutatóműhelyében, szakmai társaságában találkozunk a magyar (nyelvű) tudományosságot, mint legfontosabb vonatkoztatási pontot szakmai mércének tekintő önmeghatározással (a). Másrészt az intézmény jellege, vagyis a tanított, illetve művelt szakterület kultúraspecifikus vonásai (pl. egyetemi magyar irodalom és nyelvi tanszék, hungarológia tanszék, magyar néprajzi társaság) a nagyobb régiók (Erdély, Felvidék, Vajdaság) meghatározott tudós és oktatói közösségei számára is a magyar (nyelvű) tudományos közeget involválja szakmai mércéként. A kiségiók esetében ugyanakkor több intézményvezető nyilatkozott úgy, hogy (a magyar tudományosság mellett) az adott ország (Horvátország, Szlovénia, Ukrajna) szakmai-tudományos közvéleményének megítélésére is figyel. Ez utóbbi, kettős vonatkoztatási szempontú intézményi önmeghatározáson alapuló tudományművelés és felsőoktatási képzés jellemzi a nagyobb régiók nem magyar kultúra-specifikus intézményeinek többségét is: az intézmények alapvető fontosságúnak tartják – a magyar nyelvű tudományművelésből és oktatásból adódóan természetesen általában a magyar tudományossághoz való kapcsolódás mellett –, hogy az adott ország (Románia, Szlovákia, Jugoszlávia) meghatározott szakmai életének elismert, lehetőség szerint minél magasabb presztízsű intézményeiként működjenek (d). Elsősorban a természettudományi, műszaki és pénzügyi-gazdasági szakterületeken jellemző az adott ország tudományosságát legfontosabb vonatkoztatási pontként megjelölő önértékelés (b). A természettudományi képzést nyújtó felsőoktatási intézmények és szakmai-kutató műhelyek egy része viszont kifejezetten a nemzetközi tudományosságot tekinti mércének, ahol is a magyar tudományosság lényegében „pusztán” a magyar nyelvű képzés biztosításában, illetve a kutatók magyar nemzetiségének (és a részben magyar nyelvű tudományművelésének) meglétében van jelen (c). Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőségünk kitérni a vizsgált határon túli magyar intézményi kapcsolatrendszerek elemzésére, az azok mentén kirajzolódó személyes oktatói és kutatói network-ök bemutatására, de jelezzük, hogy a kutatás ezzel a problémakörrel kapcsolatos eredményei szerint egyértelmű megfeleltetések mutathatók ki az intézmények szakmai vonatkoztatási pontjai, valamint a létrejött és működő országokon belüli és nemzetközi szakmai kapcsolati hálók között.

A kisebbségi nyelven folyó tudományművelés és felsőoktatási képzés kutató és oktató műhelyeinek nem csak a magyar kultúra és tudományosság – és ezzel összefüggésben az adott magyarlakta régió szakember utánpótlása – szemszögéből kell megfelelni a kialakult elvárásrendszernek, hanem egyúttal folyamatosan bizonyítaniuk kell legitimitásukat az általános szakmai-tudományos szféra irányában is. Természetesen egy ilyen jellegű szakmai legitimáció megteremtése nem független attól, hogy milyen vonatkoztatási pontokat jelöl ki magának a szóban forgó intézmény (lásd fentebb). Az interjúalanyok gyakran érezték szükségét annak, hogy az intézmény, tudós közösség tagjainak, mint a helyi magyar szellemi élet képviselőinek magas felkészültségét, megfelelő szakmai reputációját különböző módon szemléltessék.

A vizsgálatba bekerült intézmények egy csoportjánál ez a fajta „önigazolás” explicite is a kisebbségi nemzet tagjainak, kiművelt emberfőinek rátermettségét, intellektuális egyenrangúságát (néhány esetben fölényét) hangsúlyozó véleményekben jelenik meg.

(...) na és ennek a szerb Matica könyvtárnak megvan ez az adatbázisa, és kétszer megvizsgálták, kikutatták, hogy a vajdasági tudományos fokozattal rendelkező kutatók közül kit hányszor idéztek. Mindkétszer kitűnt, hogy a tíz legtöbbit idézett kutató közül három magyar, az első helyen magyar áll személyemben, véletlen folytán személyemben. A negyedik helyen szintén egy magyar ajkú, G. F. professzor, és hetedik helyen Gy. Z. Tehát ez mutatja, hogy nem vagyunk kevésbé alkalmasak, mint a többségi nemzet.

(JT-04)

A megalapozott szakmai munka, az igényes tudományos tevékenység igazolásakor gyakran nem csak az adott ország tudományossága, hanem a magyarországi tudományos élet is komoly mérceként jelenik meg.

A magyarországi egyetemi oktatóknak egy nagyon szerencsés mintája, élvonalának egy része vállalta azt, hogy eljött hozzánk vendégtanárnak. Ilyen értelemben ezek a diákok olyan tanárokkal együtt tanultak, akik azt hiszem, hogy az ELTE hallgatóinak kivételével máshol nem adatnak meg Magyarországon. Itt nem csak az ELTE-ről vannak oktatók, de valahogy a színvonala az ELTE...Csak a saját kutatásaim, amelyek bizonyos témákban Romániában párját ritkítják, pl. a rétegződés és kapcsolatháló rendszere, közösségi identitás társadalmi rétegződési perspektívákban, ifjúságszociológia. ezeknek nincsenek megfelelői a román mezőnyben, nincs

ismeretszint, szakirodalom. Vannak területek, ahol elől járunk. (...) Azokon a területeken, amelyekre koncentrálnak, biztosan piacépesek leszünk, már az eddigiekben is bebizonyosodott. A mi embereink adták a szakembereket más alapítványok projektjeihez is. (...) Ez a műhely a versenyben biztosan meg fogja állni a helyét, az is lehet, hogy bizonyos területeken monopoll helyzetben lesz.

(RT-09)

Az a helyzet, hogy van ez a diák tudományos kutatási terület, és a diákok foglalkoznak ezzel és részt vesznek a tudományos kutatásokban és ott több magyar vezetőjük van, úgyhogy nincs probléma. (...) a magyar gyerekeket elküldték kiküldetésre. Közöttük a Budapesti Műszaki Egyetemen és az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen is vannak. Évente összesen hat diákot. Mondhatom, hogy nálunk nagyon magas a szint, és akik jobban tanulnak (a magyarok közül is), azok Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában, és az utóbbi évben pedig ötven Magyarországon folytatják .

(UF-01)

Egyes intézmények esetében – általában a kistérségiokban – viszont gyakorlatilag kizárólag a magyar tudományosság, illetve a magyarországi tudományos élet szereplőinek elismerése jelenti a mértékadó szakmai kritikát.

(...) a másik szempont az, hogy azért szerettünk volna – és ez főleg a kutatás, ami ezt meghatározza – olyan intézménnyé válni már korábban, ami a Kádár-rendszerben is megállta volna a helyét. És ezért nagy eredménynek tartjuk, közös eredménynek, hogy a Magyar Tudományos Akadémia beszervez minket a tudományos intézmények listájára, ami egyfajta garancia arra, hogy nem csak itt, ebben a hatvan kilométeres sávban, hanem szélesebb dimenziókban is tudunk értéket termelő tevékenységet végezni. Hát ezek a fő szempontok....

(SZIT-01)

2. A munkaerőpiac visszajelzései, mint a szakmai elismertség meghatározó elemei

A tudományos kutató műhelyekhez hasonlóan a főiskolák, egyetemi tanzsékek vezetői is a különböző „kiterjedtségű” szakmai közösségek (magyar tudományosság, az ország tudományos élete, nemzetközi szakmai szféra) értékelését, a szakmai-tudományos életben elfoglalt helyet, az ily módon kivívott szakmai tekintélyt tekintették a szakmai presztízs, az intézményi elismertség legfontosabb összetevőjének. A magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási

intézmények esetében azonban – mintegy intézmény specifikus vonásként – új, néhány intézménynél pedig különösen fontos szempontként jelennek meg a munkaerőpiaci tapasztalatok, mint a szakmai munka színvonalát, az oktatási-képzési tevékenység hatékonyságát jelző szempontok.

Az oklevél megszerzése után a „felhasználói szférában” (elsősorban a gazdaság és a közintézmények vonatkozásában) való nagyarányú és gyors elhelyezkedés, vagyis a sikeres hallgatói karrier utak bemutatása több intézmény szakmai öngazolásának fontos elemét jelenti. A különböző cégek, gazdasági vállalatok így egy olyan katalizátorként jelennek meg az oktatási intézmény számára, amelyek folyamatosan jelzik a szakmai képzés hatékonyságát, színvonalát. Nem mondhatjuk azonban, hogy a munkaerőpiaci visszajelzések valamennyire is rendszerezett formában kerülnének az intézményvezetők többségének asztalára, vagyis semmiképpen sem beszélhetünk egy olyan folyamatos és szisztematikus karrierkövetésről, amely valamifajta intézményi „minőségbiztosítás” részét képezhetné. Fontosnak tartjuk továbbá felhívni a figyelmet arra, hogy a munkaerőpiac pozitív visszajelzéseinek „felvillantása” mellett mindig jelen van a szakmai „referenciaként” szolgáló, hasonló képzést nyújtó intézmények elismerésére való hivatkozás is.

Úgyhogy elég szerény anyagi körülmények között működik ez, de elég sok projektünk még folyik, úgyhogy a tudományos kutatások szintje hát mondjuk európai szinten van, vagy mondjuk úgy, hogy még mindig tudunk publikálni külföldi, nyugati folyóiratokba, úgyhogy megvagyunk még. De ezen gyorsan változtatni kellene, mert kiöregedik ez a nemzedék. Az egyetem egyik legnagyobb problémája, hogy fiatal elég kevés van az egyetemen. Ez persze anyagiaktól is függ. Hát az egyetem szeretne mindig nőni, az állam mindig csökkenteni akarja, és akkor itt már azon harcolnak. Úgyhogy van valami kevés fiatalunk, de szeretnénk, hogy ha sokkal több fiatal asszisztens és kezdő jönne az egyetemre. Az utóbbi években elég sok tehetséges hallgatónk nyugatra ment, Amerikába, Németországba és mondhatom, hogy nagyon jól felvették őket. Szóval nincs problémájuk, hogy elismerjék őket, mindjárt állást kapnak, ösztöndíjat, mennek magisztrériumra, doktorátusra. Sokan mentek főleg az informatikáról Németországba és elég sokan elmentek a fizikáról is Amerikába. Úgyhogy szeretnénk, hogy ha ezek visszajönnének. Hát most visszajönnék, vagy nem, majd meglátjuk. Ez is azt jelenti, hogy a képzésünk jó szinten van. Mert mondom, a mi egyetemistánk a diplomákkal majdnem minden egyetemre a világon tudnak kapni ösztöndíjat, továbbtanulni, doktorálni stb.

(JF-04)

A kimeneten azt tapasztaljuk, hogy a hallgatóinkat elkezdték keresni Erdélyben. És itt el szeretnék mondani egy lényegbevágó kérdést, amelyben mi (...) egy bizonyos szempontból különbek vagyunk a magyarországihoz [anyaintézményhez] viszonyítva, és majd megmutatom Önöknek, hogy az itteni hallgatóknak a munkájában egy saját, önálló program kell hogy legyen, és ha ez nincs, akkor nem kapja meg az államvizsgáján az átmenő jegyet. Mert én azt mondom, hogy őneki el kell tudnia adni magát itt egy tudással. (...) A végzőseinknek a 95%-a a szakmában dolgozik, és abban a városban, ahol van. (...) Tudok olyat, hogy a hallgatóink kemény versenyvizsgán megállták a helyüket, van olyan, aki kutatóintézetben dolgozik, felsőoktatási intézményben, bár mondom, hogy főiskolai képzésben részesült. Van olyan, aki középiskolában tanít, van olyan, aki főiskolán tanít.

(RF-20)

A kifejezetten a magyar kultúra (avagy a „hungarológia”) területén tevékenykedő egyetemi tanszékek, illetve a magyar középiskolai és általános iskolai tanárokat képző főiskolák munkaerőpiaci referenciáinak forrásai nagymértékben eleve adottak. Itt egy nyilvánvaló társadalmi igény kielégítése történik: egyrészt a magyar kulturális élet szakember- és káderigényének, másrészt a magyar nyelvű közoktatási intézményhálózat pedagógus utánpótlásának biztosítása a deklarált cél. Az intézmények részéről önmagában az ezeknek az igényeknek való, többé-kevésbé elfogadható szintű megfelelés – különösen a képzés sokszor emlegetett pénzügyi és infrastrukturális nehézségei mellett – már egyfajta sikerként értékelődik.

Ezenkívül ugyanakkor az egyéb területeken történő, egyre nagyobb mértékű elhelyezkedés is mint a képzés színvonalának egyfajta pozitív mutatója nyer meghatározást.

Mert mi kibocsátottunk – ezzel az évvel együtt – összesen 647 magyar szakos hallgatót. Ez azt jelenti, hogy nincs olyan falu, ahonnan ne lettek volna diákok. Többen dolgoznak iskolákban, de dolgoznak szerkesztőségben, magyar nyelvű újságoknál, tévénél, rádiónál és így tovább. Mindenhol a mi szakosaink dolgoznak. Én is, amikor gyűjtöttem az anyagot a kárpátaljai magyar nyelvatlaszhoz, és amikor megyek a falvakba, és valahol el kell bújniom, hogy ne lássanak engemet, mert mindenki magához visz, hogy vendégül lásson, és akkor nem tudok dolgozni, de úgy estére azért megtalálnak. Gondolom, hogy ez a tanszék nagyon sokat tesz, mert például itt Kárpátalján, akik írók, költők, azoknak a 90%-a mind a mi végzősünk. (...)

(UF-02)

Mondtam, hogy nem csak magyar tanárokként helyezkedhetnek el a hallgatóink. Nagyon sokan nem is tanári pályára készülnek, amikor ide beiratkoznak, hanem már eleve más pályaképiük van. Vagy másképpen tervezik a karrierjüket, sokan újságírónak készülnek, szerkesztőnek, tolmácsnak, fordítóknak, könyvtárosnak, a művelődési élet szervezőinek, és ezek nagyjából azok a munkaterületek, ahol a tanszék hallgatói elhelyezkednek. Az elmúlt több mint negyven év alatt a tanszékről több mint 400 hallgató került ki. Ezeknek jelentős része még mindig munkában van, és azt hiszem, hogy az utóbbi évtizedben már nem csak a hazai oktatásban és művelődési életben, hanem külföldön is számottevő tapasztalatra tehettek szert, mert elég sokan dolgoznak Magyarországon (...). És zárójelben hadd mondok el azt is, hogy bizonyos értelemben előnyben voltak a mi hallgatóink a Magyarországon végzett hallgatókkal vagy tanárokkal szemben, mert húsz vagy huszonöt évvel ezelőtt itt egy korszerű irodalomszemléletet és nyelvszemléletet sajátíthattak el. És amikor a rendszerváltozás után átalakult a magyarországi általános- és középiskolai képzés, akkor ezek a hallgatók természetesen előnyben voltak azokkal szemben, akik csak egy – hogy eufemisztikusan fejezzem ki magam – hagyományos egyetemi képzésben részesültek.

(JF-03)

Jelentős számú csoportját képezik a határon túli magyar nyelvű felsőoktatási képzésnek az egyházi főiskolák, teológiák, egyetemi fakultások. Mivel az egyházi felsőfokú intézmények általában is egy sajátos szeletét képezik a felsőoktatási intézményrendszernek, így az ő esetükben természetesen speciálisabb szempontból merülnek fel a „munkaerőpiac” igényei. A lelkészképzés számára valójában még csak nem is a konkurens intézményekkel való szakmai versengés jelenti az igazi kihívást, hanem a lelkész utánpótlásra vonatkozó társadalmi igények kielégítése az elsődleges szempont.

A mi hallgatóink, amikor végeznek, eddig mindegyiket befogadta egyházunk és lelkési állást kapott. (...) pontosítsunk: a múlt évben volt az első végzős évfolyamunk. Vannak, akik még nem mentek szolgálatba, mert mondjuk, mert én nem tudom, Németországban vagy valahol másutt Európában még tanulnak, ösztöndíjat kaptak – ilyenek vannak, de elvándorlásról itten nincs szó. Még azt esetleg hozzá kell, hogy fűzzem, hogy azok a hallgatók, akik Magyarországról, Erdélyből, Kárpátaljáról jönnek hozzánk, azoktól mindig az illető püspökétől kapunk egy ilyen nyilatkozatot, hogy ezt a hallgatót végig figyeli, a teológia elvégzése után saját diákjának tekinti, ő fogja a saját egyházkerületében, tehát Magyarországon, Kárpátalján, Erdélyben szolgálatba állítani. (...) A mi végzőseinket Szlovákiában, Magyarországon,

Kárpátalján stb. alkalmazták mint lelkeseket tehát. Az egyetemeken pedig befogadják, fölveszik őket.
(SZF-03)

A magyar nyelvű képzést folytató határon túli felsőoktatási intézményeket eltérő mértékben érintik a munkaerőpiac új kihívásai, és ezzel szoros összefüggésben azok eltérő módon befolyásolják az intézményfejlesztést, a képzés átalakítására és bővítésére vonatkozó rövid és hosszú távú stratégiákat. Egyes intézménytípusok az oktatott szakterület jellegéből (pl. műszaki, közgazdasági) adódóan a képzési kínálat kialakítása során sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a felhasználói szféra igényeire, a munkaerőpiac terén előre jelezhető trendek legfontosabb jellegzetességeinek a figyelembevételére. A tudatos tervezés, a különböző képzési formák eladhatóságának vizsgálatára irányuló „piackutatás” azonban csak elvétve jellemző néhány intézményre. Kutatási eredményeink meggyőzően igazolják, hogy szinte csak a magyarországi székhelyű felsőoktatási intézmények határon túli kihelyezett tagozatainak esetében találkozhatunk a képzési kínálat ilyen jellegű tudatos kialakításával. Ahol viszont a képzési kínálatnak ez a fajta átgondolt fejlesztése jelen van, az egyúttal az intézmények szakmai image-ának szerves részét képezi.

(...) Én... a privatizáció első vonalában dolgoztam, mint alapító tag, az említett intézményeknél (tehát Privatizációs Ügynökség, Állami Vagyonalap), természetesen hozzáférhettem, és rálátásom volt a gazdaság fejlődésére és világos volt számunkra, hogy a gazdasági reform, amit Romániának is meg kell valósítania, feltétlenül egy menedzser, új menedzser nemzedéket igényel. Fel is mértük a szükségleteket, és kiderült bizonyos szociológiai felmérésekből, hogy az elkövetkező években – ezt a felmérést a kilencvenes évek elején végeztük – több mint kétezer fiatal menedzserre lesz szükség. Ebben a térségben, amiről beszéltem, tehát Brassó, Kovászna, Hargita megyében. Természetesen máshol is, de mi ezt a szűkebb régiót mértük fel. Tehát világos volt számunkra, hogy ez a profil, ez a szakirány, a menedzserképzés társadalmilag feltétlenül indokolt. A gazdasági élet indokoltá teszi ezt a fejlesztést, tehát nem véletlenül, hanem megalapozva indítottuk ezt a kart, és az élet már most igazol minket. (...) mindenki álláshoz jut, ez bizonyítja azt, hogy a felméréseink valóban tárgyilagosságok és megfelelőek voltak.
(RF-21)

3. Intézményi autonómia és szakmai presztízs

Fentebb már utaltunk arra, hogy a magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási intézményeknek nemcsak, hogy meg kell felelniük azoknak a kihívásoknak, amelyek – különös tekintettel a szférában tapasztalható új jelenségekre – általában a térség egyetemeivel és főiskoláival szemben megfogalmazódnak, de mindezt a kisebbségi nyelvű képzéssel és tudományműveléssel összefüggő sajátos, országonként (és régióként) eltérő oktatás- és tudománypolitikai, illetve szakmapolitikai erőterben kell megtenniük. Itt a szűken vett szakmai szféra „erőviszonyainak” figyelembevétele mellett elsősorban az országban hatalmon lévő kormányzat, vagy éppen az adott város, megye, régió aktuális kisebbségi oktatáspolitikájára, a nagyobb intézményi szervezeti egység (pl. egy egyetemi tanszék esetében a kar, az egyetem) vezetése részéről megnyilvánuló intézménypolitikára, továbbá a magyar kisebbség legitim (vagy kevésbé legitim) politikai érdekképviseletét ellátó szervezetekkel kialakult viszonyrendszerre is gondolhatunk. Kutatási eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy mindezek a szempontok kiegészülnek az adott időszak magyarországi minisztériumi és közalapítványi szféráját jellemző határon túli támogatáspolitikával is. Nem kétséges, hogy a szakmai presztízs, az intézményi elismertség problémakörének – különösen a kisebbségi nyelvű oktatási és tudományos intézmények esetében – részét képezik ezek a körülményrendszerek. Úgy gondoljuk, hogy ha most nincs is módunk kitérni az egyes régiókra jellemző egyetemi és tudományos intézményi autonómiák, illetve a szakmai presztízs, a társadalmi elismertség történeti összefüggéseire, az interjúk feldolgozása alapján mégis érdemesnek tűnik mintegy szemelvénytárában bemutatni az e téren általunk legfontosabbnak tartott jelenségeket.

Várakozásainkhoz képest némileg meglepő arányban, az esetek nagy részében az intézményvezetők nem számoltak be sem szakmapolitikai, sem „általános” politikai nyomásgyakorlásról, az intézmény működését akár szakmai, akár politikai alapon megkérdőjelező viszonyokról.

Erről beszélünk, hogy magyar jellegű a tanszékiünk, lényegében. Mivel a hallgatóknak a matematikát teljes mértékben, szinte száz százalékosan, minden órát magyarul tanítunk a tanszéken, tehát ez az egyetemen az egyedüli olyan hely, ahol gyakorlatilag egy-két tantárgytól eltekintve mindent magyarul oktatunk. Ilyen értelemben a tanszékiünknek nincs problémája, tehát akadályoztatása ebből a szempontból. Tehát a magyar jelleg szempontjából nem érnek bennünket támadások sem más ilyesmi. Tehát egy normális szakmai kapcsolatban dolgozhatunk. (...) Egyetemen belül

nem érzek különösebb problémát. A másik matematika tanszékkal és vezetőjével ki-tűnő az együttműködésünk. Tehát az, hogy itt egy magyar többségű tanszékről van szó, ez pillanatnyilag semmiféle bonyodalmat nem okoz számunkra.

(SZF-07)

A magyar tanszék az egyetemen belül ugyanannyira önálló, amennyire önálló bár-milyen más tanszék. Azok a döntések, amik a tanszékre tartoznak, azokat a tan-szék hozza meg. Vannak olyan döntések, amelyeket aztán valakiknek még jóvá kell hagyni: rektornak, szenátusnak. Ez nem a két magyar tanszéknek a sajátossága, ha-nem ez a tanszékek sajátossága általában. Olyan, hogy mondjuk valamiféle nyo-másgyakorlásnak lenne a tanszék kitéve, hát én őszintén szólva én olyan nagy nyo-mást nem tapasztalok.

(RF-10)

Az intézmény szakmai önállóságának, nyugodt működésének érzékeltetése során több esetben – a korábban már megfigyeltékhez hasonlóan – regio-nális munkaerőpiaci szempontokra való hivatkozással találkozunk. Az intéz-ményi működés városi, régió szintű szükségességének a hangsúlyozásával ugyanakkor egyfajta helyi szakmai legitimációs érv is megfogalmazódik.

Szóval az egyetem támogatja, tehát az egyetemnek is érdeke, hogy ezt a főiskolai há-lózatot kiépítse. Ez egy világ, nem mi találtuk ki. Ehhez érdekek is fűződnek, ez a jövő, és ilyen értelemben minden elképzelésünket általában támogatja az egyetem vezetősége is. (...) Mondtam, itt a lényeg az, hogy az érdekeket egyeztessük. Tehát itt érdekek fűződnek ehhez az intézményhez, a tudományi, az anyagegyetem részéről. Ezt a területi főiskolai hálózatot fejleszteni kell, ez a jövő. Érdekeltsége van az ön-kormányzatnak, aki ebben a tanuló ifjúságban, a felsőfokú oktatásban részesülő ta-nuló ifjúságban egy komoly hajtóerőt lát, egy szellemi hajtóerőt. Tehát ebben a kis kö-zösségben (...), a megyében, ahol körülbelül 230.000 lakos van, ez a néhány száz hallgató értelmiségi egy komoly hajtóerőt jelent, a helyi szellemi hajtóerőt, és ezért együttműködünk, támogatjuk. Nem, nem léptünk konfliktus helyzetbe. Tehát sem az önkormányzattal, sem az egyetemmel ilyen helyzetünk nem alakult ki. Tehát mi együttműködésre törekszünk.

(RF-21)

A szomszédos országok magyar politikai szervezeteinek a magyar kisebbség érdekében tett lépései, kezdeményezései igen gyakran az oktatási szférát

érintő törvények felülvizsgálatára vagy éppen konkrét intézményfejlesztési elképzelések keresztülvitelére irányulnak. A kisebbségi érdekképviselőten túl az ilyen jellegű javaslatoknak, követeléseknek szükségszerűen szakmai vonatkozásai is vannak. Az alábbi interjúrészlet szemléletesen mutatja egy kisebbségi nyelvű képzést folytató oktatási intézmény szakmai álláspontja és helyzetértékelése, illetve az intézmény fejlesztése érdekében különböző lépéseket tevő, a kisebbség érdekeinek képviselőjét felvállaló politikai szervezet követelései közötti ellentmondásokat. Az intézménytörténeti sajátosságok következtében egyes jelentős múlttal rendelkező, magyar nyelvű képzést folytató felsőoktatási intézmények (intézményi egységek, tanszékek) gyakran igen erős szervezeti és szakmai beágyazottsággal rendelkeznek mind az adott intézmény, mind az adott szakmai szféra vonatkozásában. Ebből adódóan az intézményi és szakmai autonómia adta lehetőségek a megkérdezett intézményvezetők egy része szerint maximálisan elegendőek ahhoz, hogy a munkaerőpiaci tendenciák figyelembevételével a reálisnak tekinthető társadalmi igényeket kielégítsék. Ezekben az esetekben jól érzékelhető a szakmai kompetencia és a politikai érdekérvényesítés sajátos feszültsége.

Tudniillik ez két önálló tanszék, ezt már mindenki megszokta, normálisnak tartja, hogy van ez a két tanszék, és ugyanolyan tanszék mint a többi. Tehát ilyen szempontból megvan neki az önállósága, mint tanszéknek. (...) Mert másrészt meg kívülről van egy olyan elvárás, hogy mi a létszámot tartjuk, növeljük, mert az a fontos, hogy legyen minél több stb. Az, hogy milyen, az nem számít, csak minél több legyen. Hát erre most tudok mondani egy egészen elretentő példát. Valamikor a 90-es évek elején, nem is tudom, '92-'93-ban, mikor a dékán felháborodva lekérte a mi tanszékvezetőnket (...), és elé teszi a minisztériumból érkezett papírt azzal, hogy ez mi? S abban az van, hogy a nem tudom melyik – illetve tudom, de nem mondom melyik – hazai magyar szervezet, jelentős magyar szervezet, beadvánnyal fordult a tanügyminisztériumhoz, hogy tekintve a katasztrofális magyar tanár hiányra, kérik, hogy ebben az esztendőben háromszáz helyet hagyjanak jóvá a magyar szakra, hogy a minisztériumban azt kérdik, hogy erre milyen reális lehetőséget látnak ők. Ami azért volt érdekes, mert soha, amióta megvan ez az egyetem, összesen háromszáz felvételiző nem volt. Tehát hogy mondjam? Úgy évente... Tehát ha mi mindegyiket felvettük volna, kétszáz-kétszázötvennél többet akkor sem vehettünk volna fel, de hát mit is tudtunk volna vele csinálni. Na most erről senki a mi véleményünket meg nem kérdezte. Itt egyetemi ügyekhez mindenki hozzászólhat, mindenki javasolhat, a minisztériumi beadvány, mindenféle. De az, hogy ez akkor most hogy is

nézne ki a gyakorlatban, arról nem gondolkoznak, és hogy egyáltalán mi lesz velük. Hogy lehet annyi embert egyszerre elhelyezni? Mert úgy menetközben ellehet. De az, hogy most egyszer csak végez háromszáz ember, és azoknak én keressek háromszáz helyet, szóval ilyen abszurd dolgok is előfordulnak.
(RF-10)

Már az eddigi példákból is jól látható – és a következő interjúidézetekből még nyilvánvalóbb lesz –, hogy a jelenlegi határon túli magyar nyelvű felsőoktatás és tudományos élet szereplőinek általában egy összetett, ugyan döntően szakmai szempontú, ám politikai-ideológiai szálakkal is átszótt elvárásrendszernek kell megfelelniük. Úgy tűnik, hogy bizonyos esetekben a politikai alapú intézményi legitimációnak a súlyát különösen megnöveli az utóbbi évek egyre intenzívebb magyarországi szerepvállalása a határon túli magyar oktatási (és részben tudományos) szféra támogatásában. Az érintett intézmények egy csoportja esetében a magyarországi támogatáspolitikai kisebb-nagyobb mértékű marginalizációt, adott esetben egyfajta szakmai legitimációs válságot eredményezett. Egyértelművé vált ugyanis, hogy azoknál az intézményeknél, amelyek számára meghatározó szerepe van általában a magyar nyelvű tudományosságnak, mint vonatkoztatási pontnak, különösen megnőhet a szerepe – a magyarországi szakmai reputáció szempontjain túl – az „anyaországgal” való szakmapolitikai, politikai és „támogatáspolitikai” elemeket is magukban hordozó kapcsolatoknak. Különösen igaz ez a kisebb régiók vizsgált intézményeire.

Meg kell mondanom, hogy nagyon nem tetszik nekem egy dolog. A magyar minisztériummal majdnem 10 éve nincs jó kapcsolatunk (...). Válahogy ez az ember nem úgy viselkedett, ahogy kellett, az az ember, aki a határon túliakkal foglalkozik. Volt olyan, hogy kértek tőlünk beszámolót, hogy mit csináltunk. Leírtuk, elküldtük vagy 10 oldalas volt. Akkor ő beszámolót ír, hogy igen, L.-től kaptam azt és azt, ezt mondja, hogy csináltak, de Beregszászon egészen másképp beszélnek, hogy ő olyan, ő olyan, ő olyan. Hát ha egy minisztériumi vezető pletykákra építi a beszámolót, akkor annak nincs helye. Mondtam neki ezt személyesen is, nem máshogy, személyesen. (...) Mert mondom, nem szabad, hogy egy tudós, minisztériumi munkatárs úgy viselkedjen egy határon túli tanárral, aki mindent megtesz azért, hogy a magyarok érezzék magukat jól, a kultúrát képviseli. Én bevezettem a magyar történelmet az iskolákba, nem más, csak én változtatom a magyar faluneveket, mert egy magyarra a parlamentben nem hallgatnak, semmiképpen, én meg hozzáálltam nem politikailag, hanem tudományos szempontból. Most már nincs olyan, hogy

Strumkivka és Sziürte, Sziürte van ukránul és magyarul is, nincs Téglás és Cjehlivka, hanem csak Téglás, Téglás. Ezt egy környező országban sem csinálták meg. Mikor voltam ezen a Tudósok 2000 találkozón, beszéltem P.J. romániai professzor úrral, kérdezte: „Péter, hogy tudtad megtenni, hogy a magyar falvak ukránul is hangzanak, mint magyarul? Nálunk ez nem lehetséges”. Hát mondom, azért, mert te nem tudsz foglalkozni, mert magyar vagy, de ha román foglalkozna, aki szereti a magyarságot és a magyarokat, ő megcsinálná. Nálunk is így van. Én tudom megcsinálni, magyar nem.

(egy nem magyar nemzetiségű intézményvezetővel készült interjúrészlet) (UF-02)

Speciálisnak tekinthető eset, amikor egyrészt egy alapvetően jelentős autonómiával rendelkező, másrészt egyértelműen magas magyarországi presztízt felmutatni képes intézmény éppen az adott ország magyar politikai-érdekképviselői szervezeteinek folyamatos kritikáját váltja ki, vagy éppen teljes érdektelenségébe ütközik, s ezzel lényegében (közvetve) a kisebbségi nemzet politikai képviselői részéről kérdőjeleződik meg a szakmai legitimitása.

Bent minden rendben van. (...) meg kell mondani, hogy a politikai pártok, társadalmi szervek részéről irányunkba megmutató érdeklődés nem tapasztalható. A magyarországi együttműködést személyesen ismerem, a fordulat előtt is és azóta is nagyon jó a kapcsolat a különböző hivatalokkal, a Határon Túli Magyarok Hivatalával, az Oktatási Minisztériummal, az alapítványokkal, az Illyés Alapítvánnyal szintén dolgoztam. Tehát azt mondhatnám, hogy itt a kapcsolatok és a magyarországi támogatások csak csak. Hogy mondjam, a legpozitívabban tudok nyilatkozni e tekintetben, amikor csak lehet, meghallgatnak és segítik, mindig. A belső, tehát a szlovákiai politikai és társadalmi szervezet részéről Nyitra irányában és a tanszékiünk irányában is, mint jeleztem, nem tapasztalható ez a pozitív viszonyulás és, és mintha nem is léteznénk...

(SZF-07)

A szakmai presztízs megteremtése mellett sok esetben pusztán a legális működésért küzdő kisebbségi nyelvű intézmények vezetői természetesen egészen más prioritásokat fogalmaznak meg a minél szélesebb szakmai elfogadtatás problémakörének vonatkozásában. Nem nehéz belátni, hogy az intézményi autonómia hiánya, a magyar nyelvű képzés és tudományművelés törvényi akadályoztatása hátráltatja egyúttal a szakmai legitimitációt is, és nehezíti az intézmény társadalmi beágyazódását. Vizsgálati eredményeink szerint egyértelmű különbségek mutathatók ki az egyes országok között az

intézményi, szervezeti autonómia mértéke, illetve az ezzel összefüggő szakmai legitimáció foka szerint. Ebben a tekintetben a negatív póluson található Szlovákia és Jugoszlávia, a pozitív póluson pedig a három kiségió.

Az említett két országban természetesen különböző történelmi és politikai előzményekkel összefüggésben (és itt elég, ha csak az elmúlt évek jugoszláv polgárháborús állapotaira gondolunk) tárul elénk a szakmai legitimáció és a politikai nyomásyakorlás viszonya. A felvidéki magyar nyelvű felsőoktatási intézmények egy része (különösen a magyarországi főiskolák és egyetemek kihelyezett tagozatai, konzultációs központjai) az aktuálisan érvényben lévő oktatási törvényi rendelkezések következtében folyamatos harcot folytat a törvényes elismertetésért, s ezzel egyúttal az országos szakmai elfogadtatásért is.

(...) úgyhogy végeredményben nagyon vonzó annak ellenére, hogy nem egyszerű ugye az oklevelek elismertetése itt Szlovákiában, ennek ellenére nem csappan az érdeklődés az intézmény iránt. Elismertsége? Nagyon nehéz erre válaszolni (...).hogy milyen tortúrákon kell keresztülmennie a hallgatóknak, amíg elfogadtatják az oklevelet, mert hogy a hatalomnak nem igazán tetszik ezeknek a konzultációs központoknak a működése, az előző időszakban Meciár és Szalkovszka idejében mindent meg is tettek, hogy ezeket megfojtsák (...) Mindent meg is tettek, hogy ezt megfojtsák, az alatt az idő alatt pl. nem is tudtuk az ipari iskola területén működtetni ezt a konzultációs központot, hanem a saját épületünktől nem nagyon messze lévő közgazdasági egyetem épületében tartottuk a konzultációkat, kihasználva az egyetem dékánjának, aki magyar származású, tehát az ő jóindulatán múlott, hogy befogadott bennünket akkor, amikor egyszerűen a középiskola igazgatójának megtiltották, hogy egy ilyen konzultációs központot beengedjen az épületbe.

(SZF-02)

Névváltozáson mentünk keresztül elsősorban, mert a Meciár harmadik kormánya idején a fasisztoid Szlovák Nemzeti Párt alelnökéből oktatási miniszterré avasztált Szalkovszka asszony hozott egy rendeletet, végül is a szlovák parlament törvényerőre emelte ezt, és a felsőoktatási törvény kimondta, hogy csak az állami felsőoktatási intézmények használhatják a főiskola, illetve az egyetem megnevezést, ha más intézmény használja, akkor tízmillió szlovák koronával kell gazdagítania az állami költségvetést. S így azután mi visszanyúltunk egy régebbi intézménynévhez

(...)

(SZF-01)

A vajdasági magyar nyelvű oktatási intézmények, fakultások, illetve tudományos szervezetek, intézmények egy része hasonló szakmai legitimációs problémákkal küzd, jóllehet az ő esetükben egy rendkívül gyorsan változó politikai-törvényi környezettel találkozunk. Ennek a politikai környezetnek a sajátosságaiból adóan igen jellemző az állami adminisztrációs akadályok folyamatos jelenléte. A politikai-ideológiai indíttatású, az ország többségi nemzetének szakmai körei részéről is tapasztalható szembenállás azonban olykor az intézményi autonómia nyílt megkérdőjelezését is jelentheti.

Az egyedüli, amiért büntetnek megállás nélkül az az (eddig még csak szóval büntettek), hogy könyvtárként funkcionáljunk a jövőben. Tehát könyvtárként vagy múzeumként, mert arra van törvény, és abban a pillanatban azok a rendelkezések lépnek hatályba, hogy a felügyeleti szerv Belgrád, Újvidék, Nagyikinda stb., és nyilvánvalóan egy egészen más kép alakulhat ki, és egészen más munkát lehetne végezni. Tehát ebben a pillanatban ilyen szempontból nem igazán tudnak velünk mit kezdeni. (...) Itt a lényeg az, hogy ez az intézmény tartja a hátát (...) Nagyon érdekes, hogy a hétvégi konzultációk, azok úgy néznek ki, hogy a rendőrségnek bejelentünk minden összejövetelt, mint nyilvános fórumot, összejövetelt. (...) Volt egy pillanat, amikor megtiltották az intézménynek, hogy ezt végezze, most látszólag belenyugodtak ebbe a helyzetbe. Egyelőre nem bántanak bennünket. (JT-03)

A kilencvenes évek elején ezt az akadémiát – itt van a székhelye, ahol éppen most vagyunk – a milosevići sovín rendszer, az ún. joghurtforradalom után – nem tudom hogy tudják-e, hogy mit jelent, ha hallották, hallották ezt a kifejezést, hogy a joghurtforradalom, amikor a föld, hát a csöcselék, a megfizetett csöcselék eljött Újvidékre, és akkor itten joghurttal dobálták meg a Központi Bizottság épületét, és lemondásra kényszerítették az akkori vajdasági vezetőket. Megszüntették az autonómiánkat, és kényszerítették bennünket, hogy egyesüljünk a Szerb Tudományos Akadémiával. Na és azóta a Szerb Tudományos Akadémia tagja vagyok, három héttel ezelőtt választottak meg rendes taggá. De én abban vagyok, hogy visszaállítsuk a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiát, ugyanis amikor egyesítettek bennünket kényszerrel a Szerb Tudományos Akadémiával, akkor a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiának kb. 30 tagja volt. Időközben elhaláloztak, és újakat nem választottak. Nagyon nagy az ellenállás a vajdasági szakkáder iránt. Úgyhogy ebből kifolyólag én hiszem, hogy a többi tagok is azon lesznek, hogy visszaállítsuk, ha megváltoztak a törvények, mert vissza kell állítani. (JT-04)

Záró gondolatok

Mivel a mélyinterjú vizsgálatok alapvető funkciója nem az, hogy segítségével statisztikai érvényű következtetések levonására tegyünk kísérletet vagy bizonyos „változók” közötti kapcsolatokat keressünk, így a fentiekben vázlatosan ismertetett kutatási eredmények alapján sem kívánunk egyfajta általános helyzetképet lefesteni a szomszédos országok magyar nyelvű felsőoktatási képzést nyújtó intézményeiről vagy magyar tudományos kutatóműhelyeiről, szervezeteiről. A viszonylag nagyszámban elkészített interjúk feldolgozása azonban lehetővé tette, hogy a kisebbségi nyelvű felsőoktatás, illetve tudományművelés és a szakmai presztízs bizonyos összefüggéseivel kapcsolatban bemutassunk néhány tipikus jelenséget. Az egyes válaszok értelmezéséhez természetesen figyelembe kell venni, hogy azok egyrészt az érintett intézmények önértékelésének (is) a részét képezik, másrészt kirajzolódnak bennük az egymással versengő tudományos (és oktatói) közösségeknek a szakmai presztízs kivívása, illetve megtartása és általában a társadalmi elfogadottság megerősítése érdekében megfogalmazott sajátos hitvallásai, „küldetésnyilatkozatai”.

A térség országaiban az utóbbi évtizedben végbemenő gazdasági és társadalmi változások a felsőoktatási szféra átalakulási folyamataiban is tetten érhetőek. Az egyes országok felsőoktatási (és tudományos) intézményrendszereinek egyfajta alrendszeriként értelmezhető magyar nyelvű egyetemi karokra, főiskolákra, tanszékekre és tudományos intézményekre, szervezetekre semmiképpen sem tekinthetünk úgy, mint egy országhatárokon átnyúló, egységes „magyar intézményhálózat”-ra. A kutatási eredmények is megerősítették, hogy többek között az országonként (régióként) eltérő kisebbségi helyzet, a kisebbségi magyar társadalom részéről jelentkező elvárásrendszer, az oktatás- és intézménytörténeti előzmények, az aktuális törvényerejű szabályozások és politikai környezet, valamint a magyarországi támogatási rendszer olyan fontos befolyásoló tényezőknek számítanak, amelyek hatásai rendkívüli változatosságot és sokszínűséget eredményeznek a szóban forgó intézményi „hálózatban”. Az „oktatott”, illetve „kutatott” tudományterület sajátosságaiból adódóan minden bizonnyal ezek az eltérések is hozzájárulnak ahhoz, hogy az érintett intézmények nem csak egyszerűen különböző fokú szakmai elismertségről és legitimitásról számolnak be, hanem ezen önértékelés megfogalmazásakor eleve különböző szakmai vonatkoztatási pontokat jelölnek meg, úgymint a hazai (romániai, szlovákiai, ukrán stb.) szakmai szféra, a magyar tudományosság vagy a nemzetközi tudományos élet.

Hipotézisünknek megfelelően az eleve „magyar tárgyú” kutatásokkal és képzéssel foglalkozó intézmények mellett elsősorban a kisebb régiók szakmai közösségei jelölték meg legfontosabb vonatkoztatási pontként a magyar tudományosságot. Az interjúk során kirajzolódó „magyar tudományosság” fogalma azonban az intézmények számára szinte kizárólag a „magyarországi tudományosságot” jelenti. Vagyis az volt a benyomásunk, hogy a többi határon túli magyar szakmai és tudományos kör, felsőoktatási intézmény általában nem jelent „mérce” a szakmai reputáció vonatkozásában. Ennek a jelenségnek az okait mindenféleképpen érdemesnek látszik részletesebben megvizsgálni, különösen azért, mert úgy tűnik, hogy a nemzeti tudomány fogalmának, eszményének egyfajta újraértelmezési-újjaéledési korszakát éljük.

A kutatás eredményei egyrészt meggyőzően igazolják a szakmai presztízs és az intézményi autonómia sokrétű összefüggéseit, másrészt azt, hogy mind az egyes országokat jellemző (oktatás-) politikai állapotok, mind az egyes intézménytörténeti előzmények a szakmai és politikai viszonyrendszerek eltérő típusait, illetve különböző szakmai legitimációs stratégiáit eredményezik. Ebben a tekintetben egy rendkívül változatos kép tárul elénk: szinte minden egyes régióban éppúgy jelen vannak a teljes intézményi autonómia keretei között tevékenykedő (pontosabban az adott ország törvényei szerint maximális autonómiával rendelkező) és komoly szakmai presztízzsel bíró magyar egyetemi karok, tanszékek és tudományos intézmények, mint ahogy a szinte az intézményi létükért küzdő, a szakmai legitimáció minimális megteremtésén fáradozó felsőoktatási intézmények és kutatóműhelyek is. Ennek ellenére nyilvánvalóak a nagyobb régiók (Erdély, Felvidék, Vajdaság) és a kisebb lélekszámú magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező térségek közötti különbségek. Az általános politikai-közéleti viszonyok és intézménytörténeti sajátosságok mellett minden bizonnyal érzetik hatásukat azok a regionális adottságok, amelyek a többségi és kisebbségi (magyar) nemzet közötti, történelmileg kialakult – és természetesen az aktuális politikai helyzet által is befolyásolt –, eltérő mértékű ellenérzésekből, előítéletességből, konfliktusos létmódból adódnak (*Csepeli-Örkény-Székely, 1999.*).

A térség egyetemei, (szak)főiskolái (elsősorban a nagyobb, és egyúttal általában elmaradottabb régiókban), és a felhasználói szféra között még nem alakult ki intenzív kapcsolat. Jellemző tapasztalat, hogy egy intézmény szakmai presztízsében viszonylag kis szerepe van a munkaerőpiaci visszajelzéseknek, mint ahogy csak elvétve találkozunk tudatos, az adott ország vagy régió társadalmi és gazdasági elvárásaira hangsúlyosan építő intézményfejlesztési stratégiák kialakításával is.

A régió magyar nyelvű képzést nyújtó felsőoktatási intézményei, karai sok esetben – általában a többségi nyelvű képzést folytató intézményekhez, intézményi egységekhez hasonlóan – igen komoly finanszírozási, infrastrukturális és emberi erőforrás nehézségekkel küzdenek. Ennek ellenére mégis úgy véljük, hogy van esély a sokak által többször hangsúlyozott, a kisebbségi oktatásban rejlő „modernizációs többlet” kiaknázására (*Kozma, 1997.*). Éppen a magyarországi kihelyezett tagozatok többségének sikeressége mutatja, hogy hatékony intézményfejlesztési stratégiát jelenthet egyrészt a képzési kínálatnak a munkaerőpiac, a felhasználói szféra igényeinek figyelembevételére építő tudatos kialakítása, másrészt az egyre határozottabban változó gazdasági és társadalmi elvárásoknak a kielégítését célzó új képzési formák (távoktatás, posztszekunder képzés) széleskörű bevezetése. A határon túli magyar kisebbségek szülőföldön való megmaradását és boldogulását segíteni szándékozó mindenkori magyarországi támogatáspolitiká akkor lehet csak eredményes, hogyha a hagyományos egyetemi-akadémiai értékek megőrzése mellett olyan intézményi és képzési fejlesztéseknek ad prioritást, amelyek a felsőoktatással szemben megfogalmazódó új típusú kihívásokra is hatékony választ tudnak adni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Arato, Andrew-Cohen, Jean, 1992 *Civil society and Social Theory*. Cambridge: MIT Press.
- Berényi Dénes, 2000 *Magyar Tudományosság Külföldön*. Az MTA „Magyar Tudományosság Külföldön” Elnöki Bizottságának kiadványa. Budapest.
- Bibó István, 1986 A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Bibó István válogatott tanulmányok*. Budapest: Magvető.
- Bíró A. Zoltán, 1992 A regionális identitás kialakításának néhány vonásáról. *REGIO*, 3. évf. 4. sz. 61-71. p.
- Csepeli György-Örkény Antal-Székely Mária, 1999 Konfliktusok Erdélyben és Dél-Szlovákiában. *Szociológiai Szemle*, 1999/4. 100-113. p.
- Erdei Itala – Papp Z. Attila A romániai magyar hallgatók a felsőfokú képzésben. In Bodó Barna (szerk.) *Romániai magyar évkönyv*, Temesvár – Kolozsvár 104-131.
- Fedinec Csilla, 1997 A magyar iskolahálózat Kárpátalján. In Gábrityné Molnár Irén - Mirnics Zsuzsa: *Anyanyelvű oktatásunk*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Goffmann, Erving, 1981. *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat.
- Kozma Tamás, 1997 Universitas – tegnap, ma, holnap. *Korunk*, 8. évf., 92-103 p.
- Ladányi Andor, 1996 Felsőoktatási intézményrendszerek. *Educatio*, 5. évf. 4. sz. 1996/4. 575-584. p.
- László Béla, 2000 A szlovákiai magyar oktatásügy a kilencvenes években. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf., 2. sz. 3-30 p.
- Papp Z. Attila, 1998 A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. *Magyar Kisebbség*, 4. évf., 13-14. sz., 1998/3-4. 277-303. p.
- Tóth Lajos, 1997 A magyar tannyelvű oktatás a Vajdaságban. In Gábrityné Molnár Irén - Mirnics Zsuzsa: *Anyanyelvű oktatásunk*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Välilmaa, Jussy. 2000. Őshonos kisebbségek a felsőoktatásban. In Szabó Zoltán (szerk.): *Felsőoktatás, kisebbségek, Európa*. Komárom, Selye János Kollégium.

ISTVÁN FÁBRI

Hungarian higher education and academic life in the Carpathian basin – Minority education, the connection between the scientific work and the professional reputation

The study briefly presents the institutional typology of data collection regarding the Hungarian educational and scientific institutions in the neighboring countries. Parameters of more than one and a half thousand of institutions are to be found in the data base. As part of the project there was an extensive interview among the leaders of the higher education institutions and of the scientific institutions. At the publishing of the results of the study dealing with several topics, the author concentrated on the problems of the professional prestige of the institutions and on their embedment in the society. The results show that the professional recognition of the institutions is determined according to some reference points. In many cases, the most important scale is the Hungarian academic life. This doesn't mean a national academic life which consists also the academic life across the borders, but it is more a comparison to the professional Hungarian workshops.

The institutional autonomy differs from country to country, and in the same time it is closely linked to its history. In some countries the institutions are not prevented in their work, but many Hungarian speaking colleges, universities, faculties and scientific institutions have to fight continuously for their professional legitimation.

The feed-backs of the workforce markets stand just for a group of these institutions in their professional recognition. The connection between the users and the universities and faculties is not very strong yet. In this respect there is no difference between the minority Hungarian and the national institutions. The affiliated departments of the Hungarian institutions make an exception because they offer a much more market oriented training. The author thinks that the Hungarian funding policy of the government should concentrate more on those Hungarian higher education institutions across the borders, which beside preserving the original university-academic values, concentrate on the fulfilling of social and economic demands and introduce new and efficient trainings (open universities, post-secondary trainings).